

верст, яка проходила в основному територією сучасної України) М. П. Вронченко організував роботи з продовження ряду у вигляді Приволзької триангуляції: польові роботи та камеральні обчислення проводились виключно за його методикою. Головний ряд трикутників простягнувся від Новочеркаська уздовж правого берега р. Дон до станиці П'ятиізбенської (затоплена водами Цимлянського водосховища, знаходилась у районі нинішнього селища Нижній Чир Волгоградської області РФ), потім через Дон до Царицина (нині Волгоград), а далі по правому берегу Волги до Астрахані. Упродовж польового сезону 1855 р. (ще за життя М. П. Вронченка) було прокладено ряд першокласних трикутників між Новочеркаськом та Єнотаєвкою (Нижня Волга, приблизно за 200 км північніше Астрахані) загальною протяжністю близько 650-ти верст (690 км). Тригонометричний ряд було доведено до Астрахані у 1856 р.

Матеріали експедиції забезпечили планово-висотну основу для подальшого топографічного знімання, яке виконувалось у наступні десятиліття, аж до радянських часів. У результаті вишукувань отримано також різниці між рівнями Чорного, Азовського, Каспійського та Балтійського морів.

Градусні вимірювання уздовж дуги $47,5^\circ$ пн. ш. разом з результатами інших вимірювань на території Росії було використано для обчислення розмірів та форми Землі, яке, зокрема, виконав проф. астрономії Петербурзького університету А. М. Жданов (1858-1914 рр.). Варто наголосити, що це перша робота, яка ґрунтувалась на даних вимірів дуг паралелей (до цього обчислення базувались на вимірах дуг переважно меридіанів). Результати Новоросійської та Приволзької триангуляцій використовував також у своїх роботах Ф. М. Красовський для визначення параметрів референц-еліпсоїда.

Уже під час роботи на Новоросійській триангуляції здоров'я геодезиста стало погіршуватися. У 1852 р. він навіть покинув поле та виїхав на лікування до Харкова. Помер М. П. Вронченко 23 жовтня (6 листопада за н. ст.) 1855 р.

Автор щиро вдячний білоруським краєзнавцям О. М. Меженному та Н. Ф. Кулешковій за надані матеріали про М. П. Вронченка.

Надійшла 04.02.10

* * *

УДК 929 Кордт: 528.912(477)

Т. І. Шовкопляс, А. Л. Герус

ВЕНІАМІН ОЛЕКСАНДРОВИЧ КОРДТ: СТОРІНКИ ЖИТТЯ

Статья посвящена жизни и деятельности В. А. Кордта. Описываются факты из биографии ученого, основные направления его научных исследований.

The article is devoted to life and science activities of V. Kordt. The facts of scientist's biography, his science research basic courses, are described.

19 лютого 2010 р. виповнилося 150 років від дня народження Веніаміна Олександровича Кордта – історика, бібліографа, дипломата, історіографа, фундатора історичної картографії України, одного з засновників Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ).

Так склалося, що ім'я цього видатного вченого відоме лише вузькому колу спеціалістів. Недооцінка його внеску в історичну і картографічну україніку спричинила багаторічні

дослідження співробітниками сектору картографічних видань НБУВ як біографії вченого, так і його наукового доробку. Зібрані нами факти дають підставу знову повернутися до цієї теми.

В. О. Кордт (Христофор Йоган Веніамін) народився 19 лютого 1860 р. в м. Дерпті (Юр'єві, нині Тарту, Естонія) в німецькій родині ремісника-гончара Олександра та Елізе Кордт. У 1869 р. він вступив до Дерптської гімназії, яку закінчив у січні 1878 р.

Згідно з історичною довідкою, люб'язно наданою авторам статті Відділом наукової бібліографії Тартуського університету, В. О. Кордт у січні 1878 р. вступив на юридичний факультет Дерптського (Тартуського) університету, який закінчив у 1885 р.

У 1879-1881 рр. під час перерви у навчанні працював домашнім учителем у родині генерала Ріхтера в Севастополі. Повернувшись до навчання у 1881 р., зацікавився історією дипломатії, зокрема російсько-голландськими і шведськими стосунками.

© Т. І. Шовкопляс, А. Л. Герус, 2010

За дослідження цієї теми ще студентом отримав золоту медаль за працю «Holländer für den Handel Russland im XVII Jahrhundert, mit Berücksichtigung der diplomatischen Beziehungen».

З кінця 1883 р., паралельно з навчанням, В. О. Кордт служив вільнонайманим у бібліотеці Дерптського університету, влітку того ж року отримав свідоцтво домашнього вчителя. По закінченні навчання (осінь 1885 р.) його було призначено помічником бібліотекаря. Цю посаду він поєднував з роботою в бібліотеці Естонського вченого товариства.

Тематикою наукових досліджень В. О. Кордта залишалось, як і раніше, вивчення російсько-шведських і російсько-голландських стосунків у XVI-XVIII ст.

Згідно з документами, що зберігаються у Державному історичному архіві Естонії, датованими 25.11.1888 р., «юридический факультет университета свидетельствует, что бывший студент по предмету правоведения Вениамин Кордт по выдержании окончательного испытания удостоен степени кандидата дипломатии».

Тартуський період діяльності вченого представлений низкою праць з історії, історії дипломатії, а також з російської літератури. Серед інших є рідкісні дослідження перебування В. Даля (автора словника російської мови, випускника Дерптського університету) в Дерпті у 1826-1828 рр. (1879 р.); переписки поета В. Жуковського з Великим князем Костянтином Миколайовичем (1881 р.); спогади графа В. Соллогуба, також випускника Дерптського університету, про М. Гоголя, О. Пушкіна, М. Лермонтова. Декілька праць вченого були присвячені дворянському роду Делагарді, який, перебуваючи на службі у шведського короля, став засновником одного з найбільших приватних архівів.

Маючи зацікавленість до певної тематики та бездоганно володіючи скандинавськими, німецькою та російською мовами, В. О. Кордт багато працював у голландських і шведських архівах, виїжджаючи туди як із Дерпта (1893 р.), так і в подальшому з Києва.

У 1893 р. В. О. Кордта було обрано членом-кореспондентом Естонського літературного товариства. За період роботи в Дерпті було опубліковано 11 наукових праць вченого німецькою мовою.

Уже в чині колезького асесора В. О. Кордт переїздить до Києва і з 11 квітня 1894 р. обіймає посаду бібліотекаря (по-сучасному – директора бібліотеки) Університету св. Володимира та завідувача Центрального архіву давніх актів Київської, Волинської та Подільської губерній. Приступивши до роботи в бібліотеці, В. О. Кордт практично повністю реорганізував її. Було впроваджено систематизовану розстановку книг, що надходили до бібліотеки з 1894 р. (з часу його вступу на посаду), створено систематизований каталог книг для читачів. Крім того, починаючи з 1903 р., щорічно видавалися каталоги книг, що надходили до бібліотеки. Неопублікованим лишився тільки випуск 1914 р.

У Києві В. О. Кордт починає активну співпрацю з Київською археографічною комісією та з Історичним товариством Нестора Літописця, яке з 1874 р. працювало при університеті. В археографічній комісії він займався переважно дослідженням історії картогра-

фії. В 1899 р. до XI археологічного з'їзду в Києві підготував «Материалы по истории русской картографии», де представив карти всієї Росії та південних її областей, тобто фактично території сучасної України. Цінність цього видання полягає в тому, що в кінці XIX ст. оригінали багатьох карт (їх у випуску було 34) вважалися втраченими. Публікація карт супроводжувалася історичними коментарями. Автор у вступі відмічає, що подає «обозрение последовательного развития за границей и в России картографических представлений о Русской земле». Крім того, до з'їзду було відкрито велику виставку старожитностей, де картографічний розділ, підготовлений В. О. Кордтом, складався з 1127-ми екземплярів атласів, карт і планів, представлених для експозиції як установами (Академія наук, Генеральний штаб, найбільші університети Росії), так і приватними колекціями (В. Антоновича, А. Бертье-Делагарді, А. Болсуновського та ін.). До відкриття з'їзду було видано каталог виставки. Успіх «Материалов...» був настільки очевидним, що В. О. Кордту запропонували продовжити цю роботу.

Наступне видання було приурочене до XIII археологічного з'їзду в м. Катеринославі у 1905 р. Праця вийшла у 1906 р. і вміщувала карти всієї Росії, північних її областей і Сибіру.

У Вчених записках Імператорського Юр'євського університету (№ 1, 1908 р.) надруковано ґрунтовну рецензію професора І. І. Лапша «Отзыв о труде г. Кордта «Материалы по истории русской картографии» у зв'язку з висунанням дослідника на здобуття премії Р. Геймбюргера. Незважаючи на низку критичних висловлювань, працю було рекомендовано історико-філологічному факультету Юр'євського університету як таку, що заслуговує премії (1907 р.).

Третій випуск «Материалов...» під назвою «Карты всей России и Западных ее областей до конца XVII в.» вийшов у 1910 р. в Києві. У 1911 р. їх було удостоєно Уваровської премії.

Київський період відзначався активною і плідною участю В. О. Кордта в роботі різних товариств і комісій. У 1899 р. вченого прийняли в Імператорське Московське археологічне товариство почесним членом. У 1900 р. він став дійсним членом Одеського товариства історії і старожитностей, у 1906 р. – членом Московського товариства любителів природознавства, антропології та етнографії. З 1911 р. він – член-кореспондент Товариства істориків у Ризі, з 1924-го – почесний член Історичного товариства в Утрехті (Королівство Нідерланди).

Продовжуючи працювати на основній посаді в Університеті св. Володимира, В. О. Кордт вносить пропозицію про будівництво нової споруди бібліотеки. В 1912-1913 рр. разом з архітектором В. О. Осьмаком його відряджають до Німеччини для ознайомлення з бібліотечними спорудами. Київську будівлю звали за зразком Гессенської університетської бібліотеки. Будівництво тривало з 1914 по 1930 рр. Зараз там розміщена філія № 1 НБУВ (вул. Володимирська, 62).

Спираючись на факти з довідкового видання «Весь Киев» за 1908-1914 рр., варто зазначити, що вже в чині статського радника, працюючи бібліотекарем, В. О. Кордт займається педагогічною діяль-

ністю як в університеті, так і на Вищих комерційних курсах (у Комерційному інституті) «по курсу іностраних мов».

У 1895 й 1911 рр. за завданням Петербурзької академії наук він здійснив поїздки до Голландії для збору матеріалів, що доповнювали його ранішні дослідження про російсько-шведські стосунки. На підставі нових відомостей були опубліковані матеріали західноєвропейських архівів про П. Орлика, О. Войнаровського, а пізніше, вже у 1920-ті роки, «Матеріали Стокгольмського державного архіву до історії України другої половини XVII – поч. XVIII ст.», донесення шведських послів про події в Україні, матеріали про листи Петра I до І. Мазепи, переписка Карла XII з ханом Гиреєм та ін.

У 1918 р. з приходом до влади гетьмана П. Скоропадського в Україні настала пора піднесення національно орієнтованої думки. У програмі відродження української державності було передбачено створення національної академії наук з усіма супутніми структурами і низки вищих навчальних закладів.

В. О. Кордту, який активно працював у комітетах зі створення академії та її бібліотеки, як спеціалісту, добре обізаному з проблемами великої наукової бібліотеки, було доручено розробити проекти всіх основоположних документів життєдіяльності створюваної національної бібліотеки – від Інструкції Тимчасовому комітету і Статуту бібліотеки до її структури, штатів, системи розміщення фондів, їх обліку, організації управління. Концепцію розвитку національної бібліотеки світового рівня В. О. Кордт обґрунтував у доповідній записці Комісії зі створення академії і в доповіді «О Национальной библиотеке», з якою він виступив на першому засіданні цієї комісії.

В. О. Кордт бере активну участь у роботі АН України, продовжуючи свою діяльність у бібліотеці університету (у ті роки – Київського інституту народної освіти (КІНО)). У 1918 р. він – професор бібліотекознавства Археологічного інституту, в 1920 р. – інструктор академічних і наукових бібліотек Наркомосвіти, в 1921 р. – повноправний член Археологічної комісії Всеукраїнської АН. У ці ж роки він викладав іноземні мови в КІНО.

У зв'язку з передачею фондів Бібліотеки св. Володимира у Всенародну бібліотеку України (ВБУ) (тепер це Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського) у 1926-1927 рр. В. О. Кордт завідував університетським відділом, який потім увійшов до складу ВБУ.

З моменту створення відділу картографії у 1930 р. В. О. Кордт став його завідувачем і єдиним співробітником. Фонд відділу на той час нараховував близько 27 тис. одиниць зберігання (в 1932 р. – вже 30 тис.).

У 1920-1930-ті роки в Археологічному збірнику і в низці видань Академії наук В. О. Кордт продовжує публікувати матеріали зі шведських та голландських архівів про історію козацтва та гетьманства. У 1931 р. побачило світ унікальне його видання «Матеріали до історії картографії України», до якого було включено 41-ну старовинну карту території України та подано їх детальний опис. У ці роки вчений активно пропагує картогра-

фічний фонд бібліотеки. У 1931 р. в газеті «Пролетарська правда» була надрукована стаття «Мапографічний відділ Всенародної бібліотеки України», в якій висвітлювалася тематика фонду і можливості його практичного використання.

У 1932 р. В. О. Кордт склав перший покажчик картографічних видань, що відображували потреби часу – «Карти першої п'ятирічки», а також підготував виставку карт, присвячену проблемам Великого Дніпра. 26 квітня 1932 р. він надсилає таку доповідну записку до Археологічної комісії ВУАН: «Після опрацювання матеріалів по історії картографії України до кінця XVIII ст., виданих Археологічною Комісією, у мене залишилися прогалини, для поповнення яких я уже зібрав необхідні матеріали, при чому частина з них є рукописна. Ці матеріали я гадаю опублікувати у II часті. Матеріалів, бо вони з'являють додатково важливі питання для історії колоніальної російської політики на Україні XVIII ст., питання що до захоплення запорожських земель і ліквідації запорожської січі.

В зв'язку з цими матеріалами я гадаю дати історичний огляд картографії України за час XIX та XX стор-я. Огляд цей з'ясує організацію колоніального визиску Української території царсько-дворянською Росією та зв'язану з цим клясову боротьбу, головним чином між українським селянством і землевласниками в часи розкладу феодално-кріпацької системи та утворення капіталістичного господарства. Таким чином робота повинна прямувати, та у результаті, по можливості, прийняти участь у виконанні сучасних завдань соціалістичного будівництва. Для складання огляду картографії України XIX та XX стор. є частина матеріалів у Києві, але необхідно вивчити матеріали, як рукописні, так і надруковані у Москві та Ленінграді, тому потрібні будуть команд. виїзди.

Частина мат-лів, таким чином мною уже підготовлено до друку. Для того, щоб зібрати останню частину, та щоб закінчити опрацювання тексту для II тому Укр. картографії, розміром 40 мап, потрібно працювати ще 2 роки. В. Кордт».¹

Однак вже у 1933 р. у своєму звіті за перше півріччя для Археологічної комісії він відмітив, що цей план виконати повністю не вдалося. Потім, у зв'язку зі змінами суспільно-політичної ситуації в країні, видання такої праці стало неможливим. На жаль, невідома і доля підготовлених документів.

Праці вченого, незважаючи на деяку недосконалість друку та окремі історичні неточності, були фактично першими науковими зібраннями картографічних шедеврів XV-XVII ст., що прислужилися широкому колу читачів. Можна стверджувати, що вказані твори не втратили своєї наукової цінності та актуальності й на сьогоднішній день. В. О. Кордт з притаманним йому німецьким педантизмом зібрав практично всі відомі на той час, та значною мірою і до сьогодення, старовинні карти території України. Прикро, але досі не побачили світ ні перевидання цих творів, ні аналітичні сучасні видання на рівні каталогів. Лише у 2000 р. було започатковано серію «Пам'ятки картографії України», що є логічним продовженням досліджень В. О. Кордта.

¹НБУВ. ІР.ф. 10, спр. 10354. Збережена мова оригіналу.

Життя вченого упродовж 40-ка років було нерозривно пов'язане з Києвом і Національною бібліотекою. Помер В. О. Кордт 24 грудня 1934 р. у своєму помешканні при університеті від крововиливу в мозок. Газета «Пролетарська правда» від 26.12.1934 р. надрукувала з цього приводу некролог.

Незважаючи на те, що В. О. Кордта репресії не зачепили, його ім'я було надовго забуте. Скупі відомості про нього до останнього десятиріччя були надруковані в одному українському виданні та в декількох зарубіжних. Протягом останніх років вийшло декілька публікацій про вченого. В них використані матеріали архівів і рукописних документів з фондів НБУВ, а також спогади бібліографа Ф. П. Максименка, який працював з В. О. Кордтом у період становлення бібліотеки і докладно описав його життєвий шлях у листі доценту кафедри геодезії і картографії Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка В. П. Павловій від 07.03.1959 р. Цей лист зберігається у секторі картографічних видань НБУВ.

Література

1. *Журба, О. І.* Київська археографічна комісія 1843-1921. Нариси історії і діяльності [Текст] / О. І. Журба. – К., 1993. – С. 105.

2. *Кіржаєв, С. М.* В. О. Кордт та традиції київських археографів в діяльності Археографічної комісії ВУАН [Текст] / С. М. Кіржаєв // Матер. ювіл. конф., присвяч. 150-річчю Київ. археограф. коміс. (Київ, Седнів, 18-21 жовт. 1993 р.). – К., 1997. – С. 369-381.

3. *Кордт, В. О.* Про національну бібліотеку Української держави [Текст] / В. О. Кордт // Зб. пр. Комісії для вироблення законопроекту про заснування Укр. акад. наук у Києві. – К., 1919. – С. 10-11.

4. *Кордт, В.* Мапографічний відділ Всенародньої бібліотеки України [Текст] / В. Кордт // Пролетарська правда. – 1931. – 13 жовт.

5. *Кузьмінська, О.* Кордт Веніамін Олександрович [Текст] / О. Кузьмінська // Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України: біографічний довідник. Ч. 1. – К., 2005. – С. 274-278.

6. [Некролог]. – Пролетарська правда. – 1934. – 26 груд.

7. *Шовкопляс, Т.* Маловідомий В. Кордт [Текст] / Т. Шовкопляс, А. Герус // Актуальні проблеми географії, екології, історії Великої Волині: Велика Волинь: наук. зб. Т. 27. – Житомир, 2004. – С. 348-352.

8. *Шовкопляс, Т.* Кордт та його історико-картографічні дослідження [Текст] / Т. Шовкопляс, А. Герус // Картографія та вища школа: зб. наук. пр. – Вип. 10. – К.: Ін-т передових технологій, 2005. – С. 236-239.

9. *Deutschbaltisches Biographisches Lexikon 1710-1960.* – Köln – Wien, 1970. – S. 150.

Надійшла 23.02.10

* * *

ТВОРЧЕ ПОВНОЛІТТЯ ЮРІЯ ЛОЗИ

Напередодні випуску Історичного атласу України зустрів своє шістдесятиріччя Юрій Іванович Лоза – відомий український картограф, автор і редактор багатьох історичних атласів та карт адміністративного устрою українських земель, присвячених столиці й окремим регіонам України, її історії та сучасності.

Ю. І. Лоза народився 31 січня 1950 р. в м. Глобине Полтавської області в родині інтелігентів, вихідців із давніх козацьких і шляхетських родин. Після закінчення із золотою медаллю Глобинської середньої школи № 1 1967 р. вступив на географічний факультет Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка.

Із вдячністю і теплотою згадує ювіляр своїх учителів: Олександра Федоровича Трембачова – видатну особистість з-поміж викладачів географічного факультету Шевченкового університету, та Галину Павлівну Курдінку – висококваліфікованого карто-

графа-виробничника, авторитетного редактора карт: вона навчала молодого спеціаліста майстерності картографування та редагування карт.

Лише у чотирьох київських установах працював Юрій Лоза протягом своєї майже сорокарічної трудової діяльності. Це Науково-редакційне картоукладальне підприємство ГУГК СРСР, видавництво "Українська Радянська Енциклопедія", кооператив "Картінформ", а потім картографічне видавництво "Мапа", яке сформувалося на базі "Картінформу".

Юрій Лоза створив кілька туристських карт і туристських планів міст, неодноразово перевиданих українською та іншими мовами. Це зокрема, туристські плани Києва і Львова, що перевидані російською, англійською, німецькою, французькою. Він уклав твори навчальної тематики – фізичні й економічні карти областей України, кілька десятків політико-адміністративних карт областей України. За його оригінальним проектом було видано серію адміністративних карт областей України у ДНВП «Картографія». Із тематичних творів редактор Лоза підготував і видав у кінці 1970-х років карти "Земельные ресурсы Украинской ССР" (1:750 000) і "Природные заповедные